

Rettsgrunnlaget for landssvikoppgjøret

Alf Rasmussen
19/2 - 1949.

For Aftenposten av professor dr. jur. Johs. Andenæs

100225

Diskusjonen om rettsoppgjøret har i det siste blussert opp igjen. Mens kritikken in den første tid etter frigjøringen stort sett gikk ut på at det gikk for smått, at behandlingen var for mildt, at oppgjøret ikke var grundig nok, skjer angrepene nu mest på den møtsatte front. Det blir hevdet, til dels i voldsomme ordelag, at oppgjøret har vært for strengt, at det har fått for stort omfang, at selve rettsgrunnlaget svikter og at det ikke er gjennomført likhet for loven.

I stor utstrekning gjelder det her rene vurderingss spørsmål utenfor jussens område. Enhver diskusjon om rettsoppgjøret svever imidlertid i luften uten et visst kjennskap til de rettsregler det bygger på. I største enkelhet skal jeg i det følgende prøve å gi denne bakgrunn, herunder også en vurdering av de innvendinger en oftest får høre. For det meste gjelder det ting som de fleste sikkert har hørt før. Men en støter likevel så ofte på misforståelser, at det kan ha sin betydning å få hovedtrekkene i sammenheng.

Bistand til fienden

Grunnlaget for hele oppgjøret er to paragrafer i straffeloven, § 86 som taler om å yte bistand til fienden og § 98 som taler om å bevirke eller medvirke til at rikets statsforfatning forandres ved ulovlige midler.

Det som er blitt hovedbestemmelsen under oppgjøret er § 86 om bistand til fienden. Den ble anvendt mot Quisling selv, den er blitt anvendt mot ministrene og andre politiske størrelser, mot frontkjemperne, spionene, angiverne, agentene og profitørene osv. Og som vi senere kommer tilbake til er den også grunnlaget for oppgjøret med de menige NS-medlemmer, selv om straffutmålingen her er skjedd etter bestemmelsene i landssvikloven, senere landssvikloven.

Det er et vilkår for straff etter § 86 at Norge er i krig. Og i den senere tid har en ofte hørt spørsmålet: Var Norge i krig med Tyskland etter 7. (eller 10.) juni 1940? Var ikke krigen opphørt 1. og med at de norske styrker i Nord-Norge kapitulerte?

«Krig» er i seg selv et mangetydig begrep, slik som de fleste andre uttrykk som er hentet fra dagligtalen. Professor Castberg fremhever i sin Folkerett at ordet rettslig sett kan ha noe forskjellige betydninger etter den sammenheng hvor det forekommer. Når det blir brukt i straffeloven, må det tolkes ut fra straffebestemmelsens formål. I daglig tale blir nok ordet ofte brukt i en annen betydning enn i juridisk språkbruk, især om faktisk pågående kamphandlinger (jfr. uttrykkene «krig på kniven»), «å ligge i krig med sine omgivelser»). I en slik juridisk betydning forekommer uttrykket undertiden også i erklæringer fra krigens egen tid. Således talte statsminister Nygaardsvold i en utsendelse over London radio 25. juni 1940 om «det arbeid som Regjeringen utførte i de to måneder krigen varte» og om tyskernes «opptreden og løgnpropaganda både under og etter krigen». «Krigen» er her brukt som betegnelse for fellettoget i Norge. Også i Undersøkelseskomisjonens innstilling kan en leilighetsvis treffe på denne unøyaktige språkbruk, samtidig med at kommisjonen andre steder fastslår at Regjeringen besluttet å fortsette krigen fra Storbritannia.

Det kan ikke være rimelig tvil om at Norge både folkerettslig og strafferettslig var i krig med Tyskland også etter kapitulasjonen i Norge. I sin proklamasjon av 7. juni gjorde kongen og regjering det klart at kampen skulle fortsette utenfor landets grenser. Til sin disposisjon hadde Regjeringen hele handelsflåten og en del sjøstridskrefter; etter hvert bygde den opp en hæerstyrke og et luftvåpen, og i den senere del av krigen ble også hjemmestyrkene utbygd som en del av forsvaret. Allerede utover sommeren og høsten 1940 utferdiget Regjeringen i London en rekke provisoriske anordninger som tok sikte på å regulere forholdene under den nuværende krigstilstand eller «så lenge Norge var i krig» uttrykksmåten varierer noe. Og både Quisling selv og tyskerne var fullt klar over situasjonen, selv om de talte minst mulig om den. I sin tale på Akershus 1. februar 1942 ved utnevningen av den såkalt nasjonale regjering, uttalte Quisling at det «var en oppgave for den nasjonale regjering, å slutte freden med Tyskland». Og tyskerne selv ga klart uttrykk for sitt syn da de arresterte våre offiserer og førte dem i krigsfangenskap til Tyskland.

Fra NS-hold er det i den senere tid lagt stor vekt på kapitulasjonsoverenskomsten av 10. juni 1940 mellom oberstløytnant Roscher Nielsen på vegne av den norske overkommando, og representanter for den tyske overkommando. Det blir hevdet at denne overenskomst viser at krigen var forbi og at den norske regjering forpliktet seg til ikke å fortsette kampen. Det er uenkelig nok så eiendommelig at avtalen ikke er påberopt av tyskerne under krigen hvis den kunne tillegges en slik betydning. Men tyskerne forsto nok bedre. Kapitulasjonsavtalen er en rent militær avtale om overgivelse av de norske styrker i Nord-Norge, den eneste del av landet hvor det fremdeles ble kjempet, ingen politisk avtale om forholdet mellom statene Tyskland og Norge. Etter vår grunnlov blir spørsmålet om krig og fred avgjort av Kongen i statsråd, ikke ved en avtale mellom militære overkommandoer. Om vi tenker oss at oberstløytnant Roscher Nielsen og representantene for den tyske overkommando hadde fått den selvsamme idé å undertegne en avtale som uttrykkelig fastslo at krigen var opphørt, ville det selvsagt ikke vært bindende for den norske regjering — og for øvrig heller ikke for den tyske. Spørsmålet om betydningen av kapitulasjonsoverenskomsten er på foranledning av forsvaret tatt opp til utførlig drøftelse i en høyesterettsdom av 6. mars 1948. Høyesterett fant det enstemmig utvisomt at overenskomsten ikke kunne tillegges noen betydning for spørsmålet om krigsforholdet.

At det objektivt sett var krig mellom Norge og Tyskland den hele tid, er derfor ikke tvilsomt. Men det lar seg ikke nekte at det iallfall en stund hersket en viss uklarhet om spørsmålet. «Det var sommeren 1940 en ikke ualmennlig mening at krigen mellom Norge og Tyskland egentlig lutet 9. juni og at nordmenn som fortsatte krigen i utlandet var å betrakte som frivillige, som ikke båndt staten Norge», sier professor Steen i bilag 9 til Undersøkelseskomisjonens innstilling, og han sitterer en avisartikkel i denne retning fra august 1940, skrevet av en ansett Trondheimsadvokat. Forestillingene om den

rettslige situasjon var nok hos de fleste temmelig tåkete, og antagelig mest hos NS-folk. Og naturlig nok stiller de domfelte det spørsmål: Når det selv fra juristene ble hevdet at det okkuperte Norge ikke lenger var i krig med Tyskland, skulle da ikke vi ha vært hørt med at vi ikke forsto at det var krig, og skulle vi ikke da ha vært frifunnet på dette grunnlag? Kan domstolene, slik som de oftest har gjort, uten videre erklære at vi har forstått at Norge var i krig med Tyskland?

Jeg er enig i at denne uttrykksmåte i dommene ikke er heldig, og kan forstås at de domfelte stusser over den. Men realiteten er nok riktig. Det som juridisk sett kreves til fellelse er nemlig bare at tiltalet har hatt kjennskap til de faktiske forhold som var avgjørende, nemlig at landet hadde tatt kampen opp mot det tyske overfall, at det ikke var sluttet fred, og at Kongen og Regjeringen fortsatte striden utenfor landets grenser. Dette var ting som enhver voksen og normalt orientert person hadde kjennskap til, og den som visste dette, han visste det han trengte. Om han har vært klar over den nærmere avgrensning i det juridiske begrep «krig», spiller ingen rolle.

Spørsmålet blir så videre: Hva er straffbar bistand til fienden?

Her er det først en viktig begrensning å merke, som gir nøkkelen til meget av diskusjonen om oppgjøret. Straffeloven fremhever at bare den rettsstridige bistand rammer. Det er det samme som i landssvikanordningen med sikte på ervervsvirksomhet for fienden uttrykt slik at forholdet må være utilbørlig (landssvikloven), som er skrevet på nynorsk, bruker i stedet uttrykket lastverdig. Om det er ytet en bistand til fienden, og om den i tilfelle er stor eller liten, er derfor uten betydning hvis forholdet ikke er utilbørlig — en kan tilføye: Så utilbørlig at det med rimelighet kan belegges med straff. Dette er en begrensning som får særlig betydning nettopp under okkupasjonsforhold. Under en langvarig okkupasjon tvinger et visst samarbeid mellom okkupanter og befolkningen seg fram. Ikke minst gjelder det i et land som er så avhengig av tilførsler utenfra som Norge. Skulle folket i det hele kunne fortsette sitt liv, måtte vi ha tilførsler fra Tyskland bl. a. av korn, kull og olje, og for å få dette måtte vil til gjengjeld levere fisk, tremasse, bergverksprodukter og andre eksportvarer. Innenfor administrasjonen var et tilsvarende samarbeid nødvendig hvis vi ikke ville følge en kaosløse. Ordneforhold var i den norske befolknings interesse, men den var også i tysk interesse. I løpet av krigen ble, som det er blitt sagt, praktisk talt hele landets næringsliv og administrasjon spent foran den tyske krigsvagn. Derfor er det så viktig alltid å ha for øye den begrensning som ligger i at bare den utilbørlige bistand er straffbar.

Det kunne under krigen ofte være meningsforskjell blant nasjonalsinnede nordmenn om hvilken linje som burde følges overfor okkupasjonsmakten og NS. Og oppfatningen svingte ettersom fronten ble fastere og krigsinnstillingen mer innarbeidet. Det som ble akseptert av den alminnelige mening eller iallfall av de toneangivende lag i 1940, ville kanskje blitt betraktet som et klart brudd på den nasjonale solidaritet i 1943 eller 1944. Det er derfor overordentlig vanskelig nu etterpå å trekke grensen mellom det tilber-

lige og det utilbørlige samarbeid til enhver tid. Et viktig moment blir det standpunkt som de ansvarlige myndigheter tok til samarbeidet med tyskerne etter hvert som administrasjonen ble mer og mer nyordnet, overtok de parolleskapende organisasjoner innenfor Hjemmefronten en tilsvarende funksjon. Alle som har vært noe borte i rettsoppgjøret vet hvor vanskelig det er å trekke opp retningslinjer, f. eks. for behandlingen av det økonomiske samarbeid med fienden, som gjør rett og skjell til alle sider. At det her er plass for meningsforskjell, sier seg selv. Men en kan ikke av den grunn slå en strek over hele oppgjøret og la opplagte profitører gå fri.

I en helt annen stilling står det politiske og militære samarbeid med fienden mot våre lovlige myndigheter og deres allierte. Her volder ikke utilbørlighetsspørsmålet noen vanskelighet. At det er utilbørlig og rettsstridig å slutte seg til et forræderparti eller å bære våpen for fienden, kan en konstatere uten lange overveielser.

Og er bistanden til fienden først utilbørlig, rammes den uten hensyn til om den er stor eller liten, direkte eller indirekte, og uten hensyn til om den er idealistisk eller egoistisk motivert. Ved selve

sin formulering som retter seg mot all rettsstridig bistand, får paragrafen en veldig spennvidde, fra det groveste og mest opprørende forræderi som bare kan sones med lovens strengeste straff, og ned til bagatelimsige bistandshandlinger som skyldes politisk uforståelse eller svakhet, ikke ond vilje, og hvor forholdet blir gjort opp med en bot og et tidsbegrenset tap av stemmerett eller kanskje med en påtaleunntatelse.

Det har vært atskillig diskutert om menige NS-medlemmer kan rammes av straffelovens § 86. At NS som parti støttet fienden er klart nok. Hvem husker ikke slagordet: «Tysklands kamp er Norges kamp, Tysklands seier er Norges seier»? Og da i hvert medlemskap var en støtte til partiets virksomhet i det hele, er det logisk ubestridelig at medlemskapet indirekte var en støtte for fienden. Men jus er ikke alltid det samme som logikk. En kan reise spørsmålet: Er ikke denne indirekte bistand likevel ubetydelig til at det er rimelig å henføre den under en så alvorlig straffebestemmelse? Er ikke dette å skyte spurver med kanoner, og må en ikke derfor innfortolke en rimelig begrensning i straffebudet? I Høyesterett var det dissens om spørsmålet da det første gang var oppe — 7 dommere mente at § 86 kunne anvendes, 4 var av motsatt oppfatning. Som en forstår kan det være begrunnet tvil om spørsmålet, men for min egen del er jeg her av samme oppfatning som flestallet. Det blir mot dette standpunkt ofte henvist til strafferammen i § 86: frihetsstraff i minst 3 år inntil på livstid. Det er jo ingen som vil tenke på å gi et passivt NS-medlem 3 års frihetsstraff; det skulle vise at paragrafen ikke tar sikte på slike ubetydelige tilfelle. Men strafferammen i § 86 modifiseres ved en alminnelig bestemmelse i § 58 om at når flere har samvirket til et straffbart øyemed, kan straffen nedsettes under lavmålet og til en mildere straffart bl. a. for den hvis medvirking «har vært av ringe betydning i forhold til adress». De menige NS-medlemmenes virksomhet har jo i høy grad vært av «ringe betydning» i forhold til ledernes. Etter § 58 kan straffen derfor, selv om vi ikke hadde hatt landssvikanordningen, settes til en

bot med eller uten rettighetsbep.
Stilles det på at OKR bestemmelse
setter at også den ubetydelige
medvirkning skal rammes, men
ganske visst med nedsatt straff.
Tyveri er tyveri enten det er hvel-
vet i Bank of England som tøm-
mes eller det er en 25-øre som lu-
res ut av en sjokoladeautomat. Bi-
stand til fienden er på samme måte
bistand til fienden enten den er
stor eller liten, og straffbar er den
når utilbørighetsbetingelsen er
oppfyrt.

Men ikke alt som kan kalles
unajsonal holdning er
straffbar som bistand til fienden.
Tyskerjentene er derfor ikke med
i rettsoppjøret; de arrestasjoner
som ble foretatt i den første tid
etter frigjøringen var en rent po-
litimessig foranstaltning for å sik-
re ro og orden i en kritisk periode.
Heller ikke rammes andre former
for privat omgang med tyskere.
En annen sak er at også slike ting
kan ha sin betydning i utrensk-
ningssaker overfor offentlige tj-
nestemenn, hvor det ikke er spørs-
mål om straff, men hvor det skal
avgjøres om vedkommende ved sitt
forhold til okkupasjonsmakten el-
der dens hjelpere har vist seg uver-
dig til sin stilling.

Angrep på statsforfatningen
Den annen hovedbestemmelse
under oppjøret er straffelovens
§ 98 om medvirkning til ulov-
lig forandring av statsforfatnin-
gen. I praksis blir denne bestem-
melse ikke brukt svært ofte, som
regel bare overfor de mer fremtre-
dende ledere innenfor NS. På en
måte synes jeg dette er prinsipielt
uriktig, for nettopp den politiske
nyordning var et sentralt punkt i
partiets virksomhet, og dette for-
søk på med makt å påtvinge fol-
kets store flertall et forhatt politisk
system, bidro sikkert like meget som
selve samarbeidet med fienden til å
skape den voldsomme reaksjon mot
partiet. NS gjorde ingen hemme-
lighet av at det var partiets mål
å avskaffe det bestående demokra-
tiske forfatningssystem med poli-
tiske partier, storting og parla-
mentarisme, og erstatte det med
en nasjonalsosialistisk førerstat.
Og disse forandringene skulle ikke
skje på den måte som Grunnloven
foreskriver for forfatningsend-
ringer, nemlig med 2/3 flertall i
Stortinget, men ved hjelp av tys-
ke bajonetter. At dette var en ulov-
lig forandring av statsforfatnin-
gen kan jeg ikke forstå at noen
kunne være blind for, selv om han
mente at det nye styre var bedre
enn det gamle. Quisling og hans
folk talte jo også med forkjærlig-
het om «den nasjonale revolusjon».
Straffelovens § 86 rammer altså
den side av partiets virksomhet at
det gjorde felles sak med fienden
i kampen mot vår lovlige regjer-
ing, § 98 rammer den side av virk-
sommenheten at partiet ulovlig ville
forandre statsforfatningen med fi-
endens hjelp. At § 98 rammer og-

så menige medlemmer av NS er en
stemmig fastslått av Høyesterett.
Og straffbarheten er her ganske
uavhengig av om landet er i krig
eller ikke. Ved i større utstrekning
å bygge oppjøret på § 98 ville en-
derfor ha unngått mange av de
innvendinger som nu blir gjort
gjeldende. Når det ikke er blitt
gjort, skyldes det fortrinnsvis den
rent praktiske grunn at det med
det store antall saker er enklere i
demmer, tiltalebeslutninger og for-
relegg å operere bare med en straffe-
bestemmelse i stedet for to. Her
som så ofte ellers har det vist seg
at det mest praktiske kanskje li-
kevel ikke er det mest praktiske
på lang sikt, hvis det ikke er prin-
sipielt riktig.

Landssvikianordning
20 De større syndere får sin sak på-
domt direkte etter straffeloven.
De mindre derimot, f. eks. menige
NS-medlemmer og småprofitorer,
får som kjent sine saker pådomt
etter bestemmelsene i landssvikian-
ordningen, senere også landssvik-
loven. Det er dette som er grunn-
laget for den stadige gjentatte på-
stand om at rettsoppjøret byg-
ger på en anordning med tilbake-
virkende kraft og derfor er i strid
med Grunnloven. Hvordan er sam-
menhengen med dette?

Forløperen til den senere lands-
svikianordning er den mindre på-
aktede, men i virkeligheten vel så
viktige provisoriske anordning av
22. januar 1942 om tillegg til straf-
felovgivningen om forræderi, som
rettet seg mot medlemsskap i NS
nazistisk hird eller annen organi-
sasjon som yter fienden bistand
eller som medvirker hertil. An-
ordningen hadde betydning i tre
retninger:

- 1) Den ga et utvetydig uttrykk
for lovgivningens stilling til NS og
beslektede organisasjoner.
  - 2) Den gjorde selve medlemsska-
pet straffbart uten at det er nød-
vendig at vedkommende har for-
stått at NS yter fienden bistand.
  - 3) Den åpnet adgang til å an-
vende tap av almen tilit og bote-
straff ved siden av de straffer som
straffeloven selv ga anvisning på.
- Den komité som utarbeidet det
første utkast til anordningen, var
i tvil om straffelovens forræderi-
bestemmelser kunne anvendes
overfor vanlige NS-medlemmer, og
foreslo at medlemmene skulle få
en frist på 2 måneder til å melde
seg ut. Justisdepartementet som
foretok den endelige utarbeidelse
av anordningen, fremholdt derimot
sterkt at medlemsskap i NS bort-
sett fra sjeldne unntagelsestilfelle,
kunne rammes av de gjeldende be-
stemmelser og at den nye anord-
ning derfor måtte anvendes ved
siden av disse. Dette kom også
til uttrykk i anordningens tekst og
ble sterkt presisert av justisminis-
ter Terje Wold da han gjorde re-
de for anordningen i en utsending
over London radio. Anordningen
ble kunngjort så effektivt som råd
var, både over London radio og
ved flyveskrifter som ble sloppet
ned over Norge. Den ble også om-
talt og latterliggjort i den tysk-
kontrollerte presse her hjemme
(f. eks. Fritt Folks lederartikkel av
10. februar 1942).

Landssvikianordningen av 15. de-
sember 1944, som ble modifisert ved
en endringsanordning av 3. august
1945 og nu er avløst av landssvik-
loven av 21. februar 1947, betegner i
det vesentlige en formlidelse i for-
hold til disse tidligere bestemmelser.
Tankegangen i motivene til anor-
dningen er at straffeloven mer har
hatt for øye enkeltstående forræde-
riltfelle enn den organiserte masse-
oppslutning om fienden som kan
finne sted under en okkupasjon, og
at straffebestemmelsene derfor er
for stive til at det er rimelig å an-
vende dem i sin fulle strenghet på
alle småsynderne. (Det ser forresten
ut til at forfatterne av anor-
dningen ikke fullt ut har vært klar
over de muligheter til straffened-
settelse som forelå allerede etter
straffeloven.) Landssvikianordning-
en åpnet adgang til å anvende
bøtstraffer eller kortvarige frihets-
straffer selv om vilkårene for en
slik nedsettelse av den normale
minstesats ikke forelå etter straffe-
lovens bestemmelser, den ga ad-
gang til å anvende begrenset rettig-
hetstap istedenfor fullstendig tillits-
tap etter anordningen av 1942, og
den åpnet mulighet for helt å frit-
ta for straff i visse tilfelle, nemlig når
handlingen var foretatt under tvang
eller av en person under 18 år,
videre overfor en NS-mann som
senere har innlagt seg for tjenester
ved handling til gagn for landet, og
overfor den som bare har deltatt
som arbeider eller underordnet
funksjonær ved utføring av ervervs-
virksomhet for fienden.

På visse punkter skjerpet imid-
lertid landssvikianordningen de tid-
ligere regler. Det gjelder således
bestemmelsene om inndragning, om
minstesatser for bøtstraff, om øko-

nomisk medansvar for den skyldiges
ektefelle, om omstøtelse av gaver
gitt under okkupasjonen, mulighets
også ved beskrivelsen av vilkårene
for en ervervsvirksomhet for fiend-
en skal være straffbar. Her opp-
står da i hvert enkelt tilfelle spørs-
målet om skjerpelsen er i strid med
Grunnloven, i så fall må bestemmel-
sen settes til side av domstolene.
Det er imidlertid liten grunn til å
gå inn på enkeltiteter her, for de
fleste av disse skjerpene referer
enten blitt opphevet senere, eller de
spører liten eller ingen rolle i prak-
sis. Jeg skal derfor bare meg med
å nevne et punkt av prinsipiell be-
tydning, som det har vært tvil om,
nemlig det solidariske erstatnings-
ansvar for NS-medlemmer for skade
som partiet gjorde under okkupa-
sjonen (f. eks. gjennom ulovlige
bevilgninger eller arrestasjoner),
som ble slått fast i landssvikianor-
dningen og derfra er gått over i
landssvikloven. De som skrev
landssvikianordningen gikk ut fra at
dette ansvaret var noe som fulgte
allerede av våre vanlige erstatnings-
prinsipper etter den alminnelige
regel at flere som har vært sam-
men om en skade, er solidarisk an-
svarlige for erstatningen. Hvis en
flokke har vært sammen om å begå
overfall eller gjøre annen skade, er
de solidarisk ansvarlige for skaden.
Da må også alle som har vært med
på å støtte det ulovlige parti være
medansvarlig for skaden — det var
tankegangen. Personlig har jeg
vært av den oppfatning at våre tid-
ligere erstatningsregler ikke kan
strekkes så langt, og for den første
sak om spørsmålet kom for Høy-
sterett høsten 1945, skrev jeg en
artikkel i Sakførerbladet, der jeg
redegjorde for mitt syn. Høyeste-
rett godkjente imidlertid — med 8
mot 3 stemmer — det syn som for-
fatterne til landssvikianordningen
hadde bygd på, og dermed ble det
ikke spørsmål om tilbakevirkende
kraft. Denne avgjørelse må en
selvsagt bøye seg for. Det hender
jo ofte at det kan være delte me-
ninger om hvordan en rettsregel er
å forstå, og det er nettopp for å
få en bindende avgjørelse på slike
tvilsomme rettsspørsmål at vi har
domstolene med Høyesterett på
toppen.

I praksis har dette erstatnings-
ansvar for øvrig ikke fått så stor
betydning som en opprinnelig
skulle ha trodd. Slik som lands-
svikianordningen led fra først av,
var regelen at ansvaret skulle gjøres
gjeldende fullt ut så langt den
domfelte hadde midler. Og da den
samlede skaden løp opp i flere
hundre millioner kroner, altså mye
mer enn den samlede NS-formue i
landet, ville det i praksis ha be-
tydd, som det ble uttrykt av den
dåværende direktør for Erstat-
ningsdirektoratet, den nuværende
forsvarsminister, at hvert eneste
NS-medlem i virkeligheten var
konkurs. Det ville f. eks. ha be-
tydd at alle NS-bønder måtte gå
fra sine gårder. De sosiale følger
av en slik regel ville etter mitt
skjønn vært meget uheldig. Men
ansvaret ble lempet på allerede
ved provisorisk anordning av 3.
august 1945, som bestemte at an-
svaret i hvert enkelt tilfelle skulle
fastsettes til det domstolen finner
rimelig under hensyn til domfeltes
skyld og økonomiske forhold. På
grunnlag av denne regel, som er
opprettholdt i landssvikloven, blir
ansvaret som regel fastsatt med
det for øye at det ikke skal gjøre
det umulig for domfelte å fortsette
sin næring, f. eks. som selvstendig
gårdbruker. I virkeligheten har
vist erstatningsansvaret liten prak-
tisk betydning, kanskje bortsett
fra folk med betydelig formue. Det
er jo de samme momenter — skyld-
en og de økonomiske forhold —
som kommer i betraktning både
ved fastsettelsen av boten og er-
statningen, og hadde vi ikke hatt
erstatningsregelen, ville nok det

som nu blir ilagt som erstatning
som regel blitt ilagt som bot. Det
avgjørende for domstolen er å
finne fram til et samlet resultat
som står i rimelig forhold til for-
gåelsen; hvordan beløpet blir for-
delt mellom bot og erstatning er
et mer teknisk spørsmål av under-
ordnet interesse.

Etter mitt skjønn hadde det vært
like bra om landssvikianordningen
ikke hadde vært gitt, at en i stedet
bare hadde fått en regel om at det
var adgang til å nedsette den ord-
nære straff for forræderihand-
linger under okkupasjonen. Det
hadde ikke betydd noen nevneverd-
ig praktisk forskjell for oppjøret,
for de straffebestemmelser en
trengte, hadde en fra før. Men
en ville ha unngått de forskjellige
tvilsspørsmål som anordningen
gir grunnlag for og som i agita-
sjonen mot rettsoppjøret er blitt
utnyttet til det ytterste.

God tro

I forsvaret for de domfelte blir
det ofte anført at selv om de har
griper feil har de vært i en god
tro som må virke straffebefriende.
Ser en nærmere på spørsmålet, vi-
ser det seg at det er tale om to
nokså forskjellige ting som må
holdes ut fra hverandre.

For det første kan meningen
være at vedkommende har handlet
i god hensikt, i troen på å gagne
landet ved sin opptrreden. I mange
dommer blir den tiltaltes påstand
om ideelle beveggrunner godtatt
og det blir godskrevet ham som
formildende moment under straff-
utmålingen. Men for selve straff-
barheten er dette motiv
uten betydning. Og den enkle-
ste overlegning vil vise seg at slik
må det være. Det samfunn som
blir angrepet, må forsvare seg. NS
gjorde opprør mot de lovlige myndig-
heter, det samme gjorde de som
enkeltvis sluttet seg til fienden.
Den som gjør opprør, gjør det ofte
i beste mening; han mener at det
nye system han kjemper for er
bedre enn det gamle. Men han må
være klar over risikoen og kan ikke
beklage seg om samfunnet slår
igjen. Det er et utslag av samfun-
nets selvsforsvar, uansett hvor tra-
gisk konflikten mellom opprørers
ideelle trang og lovens bedømmelse
er. Som en statsadvokat en gang
fortalte meg at han pleide si i sin
prosedyre i frontkjempesaker:
«Ikke noen stat i verden som vil
fortsette å bestå, kan rolig se på
at dens unge menn trekker i fiend-
dens uniform og kjemper på fiend-
dens side — og det uten hensyn til
hva motivet har vært». Eller om
Høyesterett uttalte det i dommen
over Quisling: «I et lands skjebne-
time får kaos ikke rå». Når landets
lovlige myndigheter tar opp
kampen mot en overfallsakt, kan
ikke en enkel person eller et en-
kelt parti si: «Dette er uklok poli-
tikk, vi velger å samarbeide med
fienden på tross av storting og re-
gjerings». Skulle vårt land på ny
komme opp i en kritisk situasjon
som den 9. april, kan det være livs-
viktig at dette krav om nasjonal
solidaritet og lojalitet mot de lovlige
styremakter står tindrende klart
for alle lag av folket, også de kret-
ser som står i opposisjon til Regje-
ringens politikk. Demokratiet gi-
ver mann rett til å øve innflytelse
på statens styre ved hjelp av stem-
meseddelen og annen politisk virk-
sommenhet. Men det krever til gjen-

gjeld at han lojalt bøyer seg for loven og for de lovlige myndigheters vedtak i kraft av loven, selv om han ikke er enig i den kurs som blir valgt.

God tro blir imidlertid påberopt også i en annen betydning. Det blir — særlig fra NS-folk — hevdet at de ikke var klar over at de foretok seg noe straffbart. Jeg har ofte hørt det spørsmål: Når det selv lenefor Høyesterett var delte meninger om det var straffbart å stå som medlem av NS, kan en da øebreide oss alminnelige mennesker at vi ikke var klar over det? Til det kan det for det første svares at dissensen i Høyesterett bare gjaldt straffbarheten etter bestemmelsene om bistand til fienden; at medlemsskap i NS var straffbart som medvirkning til angrep på statsforfatningen og — for tiden etter 22. januar 1942 — etter anordningen om medlemsskap av januar 1942, har det vært enstemmighet om. Oppgjøret har for såvidt juridisk sett en tredobbelt forsvarslinje. En annen ting er likevel viktigere å fremheve. Den som slutter opp om en notorisk landsforræder med bevissthet om at både landets lovlige myndigheter og folkets store flertall misbilliger det på det alvorligste, han er ikke i noen god tro som loven beskytter om han tror at hans egen deltagelse er så ubetydelig at den går klar av straffeloven. Det er sikkert at mange NS-folk ikke hadde klart for seg at forholdet var straffbart. Men de aller fleste hadde nok en sterk følelse av at de kunne vente seg et oppgjør etterpå dersom Tyskland skulle tape krigen. Det hendte at avisene i okkupasjonstiden nevnte straffetruslene fra London for å harselere over dem. Når NS-folk flest ikke ofret mange tanker på denne side av saken, var det nok helst fordi de ikke for alvor regnet med at Tyskland skulle tape. Men den som balanserer på kanten av loven, må selv ta risikoen for at han faller ned på den gale siden. Jeg tror en lederartikkel i Fritt Folk for 16. mai 1940 gir et nokså godt uttrykk for innstillingen i de kretser under krigen. Den har overskriften «Loven» og vi. Her heter det bl. a.:

«Vi NS-folk føler ikke ringeste solidaritet med de makthavere som har drevet vårt folk ut i krig med Tyskland. Er vi landsforrædere? La oss ta denne anklage med ro. — Men lovligheten, sier du. A ja. Ethvert samfunnssystem skaper sine lover, og demokratiet har drevet iherdig med lovgivning i de herskende parti- og maktklikkers interesse. — Hvordan kan noen tro at vi som har en nasjonalrevolusjonær innstilling, vi som vil en opprensning og utluftning i Norge — skulle la oss avvæpne av disse formaliteter? At vi skulle la oss stanse i vår kamp mot demokratiene av ærefrykt for noen ord som de samme demokrater har nedskrevet på en del papirark! — Vi skal samle Norge på ny og fullføre Harald Hårfagres verk — på tross av alle de lover som partisystemet har kanonisert som hellige.»

Den gang var loven altså bare «noen ord på en del papirark» som en ikke skulle la seg stanse av. Men det skulle ikke undre meg om den som har skrevet artikkelen hører til dem som i dag dyrt og hellig forsikrer at de ikke ante at NS var

ulovlig og at de derfor iallfall har vært i god tro.

En lovbestemmelse som en i den senere tid ofte støter på i diskusjonen, er straffelovens § 139 som setter straff for den som unnlater «gjennom betimelig anmeldelse for vedkommende myndighet eller på annen måte» å søke avverget visse alvorlige forbrytelser som han vet er i gjære, deriblant landsforræderi. Det blir nu spurt: Hvis folk som Paal Berg, Erik Solem og andre forgrunnsfigurer virkelig mente i 1940 og 1941 at medlemsskap i NS var straffbart som bistand til fienden, var det ikke da en forsømmelse straffbar etter § 139 at de ikke klart sa fra om dette?

En kunne kanskje nøye seg med å henvise til neste ledd i samme paragraf, som sier at unnlatsen er straffri «sæfremt avvergelsen ikke kunne skje uten å utsette ham selv, noen av hans nærmeste eller noen uskyldig for tiltale eller fare for liv, hedsred eller velferd». At en åpenlys motarbeidelse av NS kunne utsette vedkommende både for tiltale og for fare for velferd, har vel noen hver erraring for. Men det riktige er antagelig å si at forutsetningen for avvergeplikten faller helt bort i en situasjon hvor selve den statsmakt som loven forutsetter at man i første rekke skal vende seg til, er i hendene på forbrytere, slik at åpenlyse forbrytelser daglig foregår for almenhetens øyne med «myndighetenes» beskyttelse. I en slik situasjon faller den naturlige begrensning for avvergeplikten bort. Det var nok også den alminnelige oppfatning under okkupasjonen at det var en frivillig sak i hvilken grad den enkelte aktivt ville gå inn for å motarbeide NS.

Men det er selvsagt riktig at det var de aller færreste som i 1940 eller 1941 hadde gjort seg opp noen nærmere mening om hvilke straffebestemmelser som kunne anvendes overfor Quisling selv og hans forskjellige medhjelpere, helt ned til de passive partimedlemmer. Straffelovens bestemmelser om forræderi og opprør fører normalt en nokså bortgjemt tilværelse. De blir ikke gjennomgått under det juridiske studium, og for mitt eget vedkommende må jeg innrømme at jeg aldri hadde studert dem i sammenheng før enn borimot slutten av krigen. At folk flest ikke gikk